

Recensioner

Dagmar Unverhau, *Ein anderes Frauenleben. Johanna Mestorf (1828–1909) und „ihr“ Museum vaterländischer Altertümer bei der Universität Kiel, I–III*. Archäologisches Landesmuseum und Zentrum für Baltische und Skandinavische Archäologie in der Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen Schloss Gottorf, Schleswig. Kiel & Hamburg 2015. 1456 s. ISSN 2364-4672, ISBN 978-3-529-01807-7.

Dagmar Unverhau har med *Ein anderes Frauenleben. Johanna Mestorf (1828–1909) und »ihr« Museum vaterländischer Altertümer bei der Universität Kiel* skrivit den definitiva biografien om Johanna Mestorf. Enbart formatet, tre tjocka volymer i A4-format på över 1 450 sidor, borgar för detta. Det visar också på en forskningsinsats långt utöver det vanliga. De två första delarna utgör biografien. Den tredje är den dagbok som Johanna Mestorf förde som Custodin (intendent) och chef för det arkeologiska museet i Kiel. Den innehåller arbetsrelaterade anteckningar och korta personliga reflektioner.

Johanna Mestorf är en viktig person i arkeologins historia. Hon var den första kvinna som 1899 blev professor i ämnet. Den akademiska världen var totalt mansdominerad och hon kämpade livet igenom för att få ägna sig åt arkeologi. Hon verkade först vid museet i Hamburg där hon frivilligt tog hand om bibliotekets fornsakssamling. År 1868 började hon arbeta oavlönat vid museet i Kiel. Från 1873 blev hon anställd som intendent. År 1891 blev hon utsedd till chef. Kiels museum hade funnits sedan 1830-talet och hyste rika samlingar. Efter dansk-tyska kriget 1864 tillfördes det den betydande och omstridda Flensburgsamlingen. Denna innehöll bland annat de berömda fynden från krigsbyteoffren från Torsbjerg och Nydam.

Mestorf ansvarade alltså för ett av Europas viktigaste arkeologiska museer på gränsen mellan skandinavisk och tysk arkeologi. Detta gör henne intressant även ur ett skandinaviskt perspektiv. Eftersom Mestorfs eget arkiv har gått

förlorat bygger Unverhaus biografi dessutom till stor del på brev från Mestorf till kollegor och vänner. Bland korrespondenterna märks svenska arkeologer som Hans Hildebrand och Oscar Montelius. Dessa var engagerade i kvinnofrågan och mer sympatiskt inställda till en kvinnlig kollega än många av Mestorfs landsmän. Mestorfs viktigaste korrespondent var dock tveklöst den gamle Lundaprofessorn Sven Nilsson (1787–1883). Nilsson var också han engagerad i kvinnofrågan och god vän med Fredrika Bremer. Vid Lunds universitetsbibliotek förvaras drygt hundra brev från Mestorf till Nilsson. De är personliga och Mestorf var en av mycket få som vågade skämta med den eldfängde gamle professorn.

Mestorf arbetade som ung några år som guvernant i Sverige och lärde sig svenska. Hon gjorde en stor insats genom att översätta svensk arkeologisk litteratur till tyska. Det viktigaste arbetet var Sven Nilssons epokgörande avhandling *Den Skandinaviska Nordens ur-Invånare* i två band. Det första innehöll hans bejublade avhandling om stenåldern och det andra hans omstridda bronsåldersforskning. Deras brevväxling visar hur svår uppgiften var. Nilsson var en besvärlig uppdragsgivare som aldrig blev nöjd. Tack vare Mestorf spreds hans och andra svenska arkeologers idéer i ett stort språkområde. Detta främjade utbytet mellan kontinental och skandinavisk arkeologi. Mestorf utnyttjade bekantskapen med legendaren som en språngbräda in i den mansdominerade arkeologvärlden.

Mestorfs samröre med svenska och danska arkeologer gör Unverhaus biografi mycket intressant för skandinavisk arkeologihistoria. Man får god inblick i hur man byggde upp internationella nätverk. Ett medel för detta var de internationella arkeologkongresserna där Mestorf från och med kongressen i Köpenhamn 1869 blev en trogen deltagare.

Den första biografidelen skildrar tiden fram till 1873 då Mestorf blev Custodin. Den andra behandlar åren därefter. Denna kompletteras av dagboken i del tre. Det är i den första delen som kon-

takterna med svenska arkeologer är mest framträdande. I den andra dominerar Mestorfs problematiska relation till professor Heinrich Handelman, hennes chef vid museet i Kiel som hon så småningom efterträdde. Mestorf och Handelman verkar inte ha kommit överens på något plan. Han var en gammaldags antikvarie, specialist på mynt. Han förstod lite av förhistorisk arkeologi. Hon var den nya tidens arkeolog som hade föga till övers för kammarlärda gamla stötar. De var oense i politiska frågor och om samlingarnas förvaltning. Handelman hade en gammaldags uppfattning om kvinnor. Han ansåg att Mestorf skulle hålla sig i bakgrunden och städa museet medan han var ansiktet utåt. Detta blev penibelt eftersom det var hon som var internationellt erkänd och efterfrågad av besökare. Dusterna med Handelman inkluderade försök till utlösning, hot om uppsägning och diverse ömsesidiga spydigheter. I efterhand kan uppträderna synas lätt farsartade, men de visar med eftertryck hur svårt det var för kvinnor att träda ut i arbetslivet. I synnerhet om de visste mer än sin chef.

Ett centralt tema är Mestorf som kvinnlig pionjär i en mansdominerad sektor. Mestorf var förvisso den första kvinna som blev professor i arkeologi och bland de första som fick en officiell position. Kanske var hon emellertid inte så ensam som man velat göra gällande. Om man går utanför det traditionella arkeologihistoriska källmaterialet av brev mellan arkeologer och texter om arkeologi rapporterade *Aftonbladet* om arkeologkongressen i Stockholm 1874 att: »En samling damer, omkring 40, mest utländskor, hade tagit plats på bänkraderna på venstra sidan [...] Ett par af damerna gjorde flitigt anteckningar, kanske voro de referenter för någon utländsk tidning.» (*Aftonbladet* 8 augusti 1874). Det fanns alltså uppenbarligen kvinnor som ägnade sig åt arkeologi. De hade dock sällan någon officiell ställning eller utbildning. Unverhau visar hur Mestorfs liv och verksamhet har tolkats på olika sätt av forskningen om 1800-talets kvinnoemancipation. Även här finns det viktiga förbindelser med Sverige eftersom Mestorf brevväxlade med kvinnosakskvinnor som Sven Nilssons dotter Ida och Rosalie Olivercrona.

Unverhaus biografi är mycket uttömmande och noggrann. Hon har utnyttjat i stort sett allt

tillgängligt källmaterial som ofta refereras *in extenso*. Finns det då inga brister? Ett storverk av den här typen är svårläst och detaljerade biografier tenderar att få en liten läsekrets. De är dock viktiga för andra forskare för att kartlägga relationer och nätverk. Därför hade ett personregister för de två första biografidelarna varit högst välkommet. Arbetet är kronologiskt och tematiskt upplagt. En central person som Sven Nilsson återkommer därför ofta och det är svårt att få en överblick. En annan miss är att ingen av Sven Nilssons många artiklar eller avhandlingar finns med i litteraturlistan. Detta är extra synd eftersom Mestorf genom sina översättningar blev nära förknippad med Nilsson och spred hans forskning i det tyska språkområdet. Unverhau hänvisar till hans arbeten och de var viktiga för Mestorfs livsverk och borde givetvis ha funnits med.

Det är självklart i det närmaste omöjligt att sammanfatta ett storverk av den här typen. Begrepp som stannar kvar efter min läsning är »gränser» och »gränsöverskridande». Museet i Kiel ligger på gränsen mellan skandinavisk och kontinental arkeologi. Mestorf började intressera sig för arkeologi, som hon kallade lyxstudier, runt 1860. Det var vid denna tid den förhistoriska arkeologin skapades med en ny syn på forntiden. Det var ett gränsöverskridande med konflikter med antikvarier av Handelman-typ. Schleswig-Holstein var ett omstritt gränsområde som Preussen 1864 erövrade genom krig. Gränsförhållanden och krigiskt gränsöverskridande möjliggjorde och präglade Mestorfs karriär. Hon var starkt engagerad för att Flensburgsamlingen skulle stanna i Kiel och inte föras till Berlin som krigsbyte. Samlingen krävde en kunnig intendent och förvandlade museet i Kiel till en attraktion med henne som chef. Mestorfs yrkesliv präglades av att hon verkade i en gränsbygd. Det innebar komplicerade relationer till kollegor i Köpenhamn men även till den nya administrationen i Berlin. Denna satt långt från Kiel och agerade inte alltid i lokalmuseets eller Schleswig-Holsteins intresse. Biografin speglar arkeologins förhållande till nationalism och politik. Även detta inbegriper gränser och gränsdragning för hur arkeologi kan och bör användas. En annan form av gränsöverskridande är Mestorf som kvinnlig pionjär på ett mansdominerat område. Med alla dessa

gränser och gränsöverskridanden blir Mestorfs utåt sett stillsamma liv som *Custodin* ett fokus för att förstå större skeenden och samhällsförändringar.

Unverhaus Mestorfbiografi är ett strålande exempel på hur biografiformen kan användas för att belysa historiska skeenden och frågeställningar av allmänt intresse. Även om man inte läser alla sidorna i böckerna är jag övertygad om att kvinnohistoriker, historiker, arkeologihistoriker och arkeologer hittar mycket intressant i Unverhaus biografi.

Påvel Nicklasson

Silvergården 7B

SE-261 43 Landskrona

pavelnicklasson@bahnhof.se

Corpus der mittelalterlichen Holzsulptur und Tafelmalerie in Schleswig-Holstein, Band 3. Albrecht, U. et al. (red.) Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseum auf Schloss Gottorf. Kiel 2016. 359 s. ISBN 978-386-935-213 8.

Dette er en fremragende materialepublikation. Bindet er det tredje i en serie på fem, der skal publicere al middelalderlig træskulptur og tavlemaleri, hovedsagelig alterfigurer, altertavler og krucifikser, i Slesvig-Holsten med samt Lübeck. De første to bind behandler Lübeck og forelå 2013, det nu foreliggende samlingerne på Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte Schloss Gottorf. De følgende to bind skal dække henholdsvis Syd- og Nordslesvig.

Samlingerne på Gottorp går tilbage til en privatsamling tilhørende universitetsprofessoren Gustav Ferdinand Thaulow i Kiel (1817–83), der erhvervede historisk kirkeinventar og profan indretning fra hele den daværende prøjsiske provins Schleswig-Holstein, indbefattende det nu danske Nordslesvig. Værket indledes med en værdifuld redegørelse for værkerne ud fra et samlingshistorisk og restaureringsmæssigt synspunkt, skrevet af museets konservator Bernd Bünsche. Derefter følger kataloget med 129 værker opdelt kronologisk i århundreder, en redegørelse for de benyttede fagord, en litteraturfortegnelse med liste

over restaureringsberetninger, konkordans for tyske og danske stednavne samt ikonografisk register og sted- og proveniensregister. Dette apparat er forbilledligt, ligeledes at litteraturlisten i en sådan tysksproget publikation tilsyneladende rummer alle relevante skandinaviske titler. Lad så være, at forfatterne ind imellem har haft små problemer med dechifreringsproblemer.

Samlingen er omfattende og kvalitetsfuld. Ja, den står for de yngre perioders vedkommende mål med Nationalmuseets i København. Det skyldes dels, at kirkerne i hertugdømmerne, og specielt i Slesvig, med konservativ veneration tog vare på udrangeret middelalderinventar ofte ved at henlægge det på kirkeloftet. Dels skyldes det, at man takket være Thaulow og andre preussiske embedsmænd var så tidligt ude med anerkendelsen og varetagelsen af den middelalderlige kunst, der jo var så truet helt frem til tiden omkring 1900.

Og hvilke værker: alterbordsforsiden fra Egvad (Nordslesvig, o. 1225–50), vigtig i diskussionen om de tidlige nordiske højalterprydelser, triumfkrucifiksgruppen fra Kosel (Sydslesvig, o. 1250–60), altertavlen fra Landkirchen (Fehmarn, o. 1370), alabastalteret fra Schwabstedt (Sydslesvig, o. 1440), reliefferne fra Vonsbæk (Nordslesvig, o. 1500–10) og den uhyggeligt udmarvede krucifiksfigur fra Heiligenhafen (Holsten, o. 1530), der næsten overgår Claus Bergs i ekspresivitet.

Katalogindførslerne er grundige og ofte næsten for udtømmende. De adskiller sig fra mange ældre katalogværker ved grundigt at inddrage teknikken i faste afsnit om konstruktion, staffering og maleteknik. Forfatterne udmønter her de landvindinger, der er sket på disse områder med de senere årtiers forskning i samarbejde mellem kunsthistorikere og konservatorer. Det mest omfattende element i teksterne er dog den traditionelle »kunsthistoriske indordning», der består i et omhyggeligt referat af tidligere, kunsthistoriske synspunkter, og som ofte udmunder i en stillingtagen med egne synspunkter. Her er der en vis modsætning imellem Uwe Albrechts forord med dets reservation over for »kunstnerfantomer» og mange katalogteksters noget kritikløse tilskrivninger til fiktive mestre og svende. De belaster troværdigheden af den ellers så stringente publikation.

Det er interessant, at værket også medtager

genstande fra Gottorps Arkæologiske Museum, således en stavkirkeplanke med vikingetidsornamentik fra Humtrup Kirke (Sydslesvig, o. 1100). Når det gælder de ældre, kirkelige genstande, alle fra Slesvig, følger teksterne med god grundresultaterne i Jörn Barfods banebrydende afhandling fra 1986. Ind imellem savnes der for sådanne tidlige skulpturer opmærksomhed på eventuel senmiddelalderlig »modernisering». Således har en madonna fra Norderbrarup Kirke (Sydslesvig, o. 1220–40) efter billedet at dømme tydeligt fået nyt hår og opskårne øjne. En krucifiksfigur fra Burg på Fehmarn (o. 1330–40) henføres til en gruppe nordjyske krucifikser; men den synes for et jysk øje langt mere forfintet og elegant.

Som det fremgår ligger vægten helt på katalogteksterne. Det betyder gentagelser, idet alment iagttagelser og vurderinger vel ideelt set burde samles i indledende afsnit. Men man forstår redaktionen. For det ville være ugørligt at skrive en samlet kunst- og teknikhistorie for så lang en periode omfattende værker, der til dels er kommet til Slesvig-Holsten fra andre områder. Nu må læseren finde godbidderne i de enkelte tekster. Og der er nok at tage af. Bindet er en fryd for øjet, med uovertrufne fotografier af Kathrin Ulrich, og vil være et uvurderligt redskab for kunst- og teknologiforskningen langt ud over Slesvig-Holstens grænser.

Ebbe Nyborg

Nationalmuseet København
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K
ebbe.nyborg@natmus.dk

Anders Håkansson, *Bebyggelsehierarkier och bylandskap. Om övergången mellan vikingatid och tidig medeltid ur ett halländskt perspektiv*. Hallands läns-museers skriftserie 13, Lund Studies in Historical Archaeology 20. Halmstad & Lund 2017. 317 s. ISBN 978-91-89578-74-6.

Anders Håkanssons afhandling undersøger samfundsmæssige forandringer i Hallands tidlige middelalder med fokus på gårdenes interne struktur og udvikling – som udgangspunkt for diskus-

sioner af socialt miljø, social organisation og overgribende forandringer i samfundet i perioden 950–1250. Der er tale om et pionerarbejde, som sætter fokus på en central og formativ periode i Hallands historie med store samfundsmæssige forandringer i en overregional kontekst. Afhandlingen er klart og logisk struktureret i fem dele (samt et bilag over bygninger), og bevæger sig fra den enkelte bygning i udgravningen over identifikationen af sociale bebyggelsehierarkier til en diskussion af forandring af bebyggelse og sociale strukturer i 1000-tallet gennem makropolitisk kontakt i kanten af det, der bliver middelalderens Danmark.

De hallandske gårde er afhandlingens empiriske fundament og udgangspunkt med en fremlæggelse og analyse af de tidligmiddelalderlige bebyggelsesmiljøer. Analysen bevæger sig fra den mindste enhed, bygningen, til rekonstruktioner af gårdens struktur med henblik på en gruppering af deres interne miljø og sociale hierarkier, og ikke mindste, en interessant diskussion af forandring heraf over tid. Med baggrund i udvalgte ejerlav leverer de arkæologiske udgravninger og analyser af historiske kort desuden ny viden til forståelsen af den sociale organisation af landskabet og agrare driftsformer. I stedet for en forventet storgårdsdrift præsenteres en ny model bestående af en spredt bebyggelse af hvad der tolkes som landbogarde og hovedgårde. Herefter føjes flere variable til analysen af gårdenes sociale hierarki, idet bestemte kvaliteter af ældre sortgods og metalsmykker samt importerede genstande kobles til de socioøkonomiske niveauer. Genstandenes geografiske fordeling viser desuden udviklingen af regionale kontaktnet, produktionssteder og aktører i overførsel af håndværksmæssige teknikker.

Som et sidste led i analysen diskuteres udviklingen af den politiske og administrative struktur i Halland fra et vikingetidigt samfund, med høvdinger som forholdsvis selvstændige magthavere, til et institutionelt samfund i den tidlige middelalder med etablering af konge og kirkemagt. Relationen mellem den danske kongemagt og forskellige befolkningsgrupper i Halland undersøges med udgangspunkt i trelleborghuse, kongsgårde og bebyggelsesstruktur. Det fremsættes som hypotese, at Trelleborghuset ikke er en specifik

arkitektur tilknyttet stormandsniveauet, men er karakteristisk for de netværk, som relaterer sig til den danske kristne kongemagt gennem kongeleve og domæner. Tilsvarende tolkes møntvedhæng og urnesfibler som mulige emblematiske udtryk for alliancer mellem kongemagt og lokal elite. Afhandlingen undersøger også hierarkier i kontaktnet og kommunikation samt kongelevenes strategiske placering i forhold til økonomiske ressourcer og regionale og overregionale vejnet.

Det tør fremgå af ovenstående korte resume, som ikke kan yde de mange interessante diskussioner og analyser retfærdighed, at der er tale om en ambitiøs og veldisponeret afhandling. Man kan gratulere Håkansson, Halland og middelalderarkæologien generelt med et inspirerende grundlag for den videre forskning. Hertil kommer, at den er smukt opsat og velillustreret med god grafik og fine fotos. Afhandlingen hviler på 35 års nødudgravninger, og man kunne ønske sig flere af denne type ambitiøse regionale studier. Det er derfor ærgerligt, at jeg i denne ellers positive anmeldelse også må hælde malurt i bægeret: det er simpelthen alt for svært som læser, og til tider ikke muligt, at forstå datagrundlaget bag analyserne. Håkansson har mange gode kildekritiske overvejelser vedrørende materialets kompleksitet og fortolkningsproblemer, og det er så meget mere bemærkelsesværdigt, at det skal være så besværligt for læseren at kigge med. Jeg skal komme med nogle eksempler.

Et af afhandlingens fundament er etableringen af en kronologisk serie af bebyggelsesmiljøer, som gennem variationer i gårdsstørrelser og funktioner viser sociale og økonomiske dynamikker og forandring over tid. Baggrunden for bygningernes datering og funktionsbestemmelser er dermed helt centrale oplysninger for den videre analyse. Disse mangler med undtagelse af anførte ¹⁴C-dateringer, og den interesserede læser står dermed uden mulighed for at kunne få indsigt i og kunne diskutere tolkningsgrundlaget nærmere. Oplysninger herom kunne med fordel være angivet i appendiks.

Det er heller ikke muligt entydigt at identificere gårdene i materialet. Ud over udvalgte (og fine) rekonstruktionsplaner af enkelte gårdsanlæg, er der hverken i tekst, på oversigtsplaner eller i appendiks nogen nøgle, der identificerer

hvilke bygninger, der vurderes at høre til hvilke gårde. Selv om gården nogle steder er identisk med en udgravningsfase, er det ikke altid tilfældet. Undertegnede måtte ligge en del stædig energi i at identificere gårdene i de medfølgende udgravningsplaner; det lykkedes for en del, men ikke alle. Et indeks medfølgende en kort argumentation for gårdenes fortolkning kunne måske for læseren også have afklaret, hvad der ellers nu kan fremstå som bemærkelsesværdige rekonstruktioner. Eksempelvis regnes Stafsinge 116:1 for én af tre meget store gårde i perioden 1000–1150 (hierarki-gruppe 4). De fem bygninger fra denne periode har imidlertid kun et sammenlagt gulvareal på 340 m² (jævnfør bredde-længdemål angivet i appendiks) i modsætning til de 519 m², som gården angiveligt skulle have under tag. Det rykker den et hak ned af rangstigen til gruppen af store gårde (gruppe 3). Hvordan opstår denne uoverensstemmelse? På Laholm 197:3, en anden af periodens tre meget store gårde, viser dateringer i appendiks, at bygningerne falder i to grupper, henholdsvis 1000–1100 samt 1050–1150. Disse dateringer er bemærkelsesvis stort set sammenfaldende med en varierende orientering. Det må være relevant at overveje, om ikke de mange bygninger i stedet kunne repræsentere to på hinanden følgende faser af en mindre gård. Tolkninger er sjældent hugget i sten, og derfor må grundlaget herfor så vidt muligt være tilgængeligt. Der er naturligvis grænser for, hvor meget man kan have med i et appendiks, men oplysninger om eksempelvis bygningernes orientering og længde, som ikke indgår i afhandlingens diskussioner, kunne med fordel have været oplysninger som bygningsareal, og tilhørsforhold til gårde.

Et andet ankepunkt fra en nysgerrig læser er den kvalitative tilgang til datagrundlaget. Det ses igennem stort set hele afhandlingen. Her nogle eksempler: i analysen af hustypernes datering (hustype 1 dateres til perioden 950–1050, men hvor mange bygninger findes egentlig af type 1?), deres funktion (hustype 1 er primært et bolighus, men hvor mange er tolket som bolighus, og hvor mange har andre funktioner som økonomibygning eller rummer blandede funktioner?) eller gårdenes inddeling i størrelse (i perioden 1000–1150 identificeres fem niveauer, men hvorledes fordeler antallet af gårde sig heri?). Man kan godt

finde oplysningerne selv ved at krydsreferere mellem kapitler og appendiks; men det tager tid. Hvor mange er mange? Hvor få er få? Den kvalitative tilgang er ikke blot en udfordring og irritationsmoment for den læser, der ikke blot interesserer sig for konklusionerne, men også for deres bærekraft. Den kan også få betydning for analyserne. Eksempelvis identificerer Håkansson anden halvdel af 1000-tallet som en brydningstid for hustyperne. Er det fordi, der er flere samtidige hustyper tilstede i netop denne periode? Uden kvantitativ kvalificering af typernes hyppighed er det dog vanskeligt at vurdere dynamikken herimellem. Hvis man imidlertid (på baggrund af appendiks) udreder bygningernes fordeling på typer, så skiller fem sig ud som dominerende (fraregnet staklader). Her er type 1 (950-1050) og type 11 (1050-) de absolut hyppigst forekommende med henholdsvis 37 og 40 bygninger. Overgangen mellem disse sker i midten af 1000-tallet, en i denne sammenhæng ikke uvæsentlig forskel i datering; en kvantitativ tilgang giver en anden, vigtig, vinkel på materialet. Det kunne i øvrigt være interessant at afprøve, om en fremadrettet ¹⁴C-dateringsstrategi kunne nuancere og kvalificere rammeda-

teringerne yderligere, men det er lidt en anden diskussion.

De lidt knubbede ord skal ikke sløre, at jeg finder afhandlingen er et væsentligt og inspirerende bidrag til centrale diskussioner i den skandinaviske bebyggelsesarkæologi. På en række punkter har Håkansson revideret tidligere opfattelser af og bidraget med ny viden om det tidligmiddelalderlige samfund og dets aktører i Halland. Det er en opmuntrende demonstration af, hvorledes nødudgravninger kan føre til informationsrige og perspektiverende regionalstudier. Afhandlingen bidrager til at vise den store regionale diversitet i og på kanten af det, der blev middelalderens Danmark. Der ligger et overmåde stort arbejde bag afhandlingen, og den stædighed, som et sådan arbejde repræsenterer, kommer nu os andre til gavn; mere af det, tak.

Mette Svart Kristiansen

Afdeling for Arkæologi og Kulturarvsstudier
 Institut for Kultur og Samfund
 Aarhus Universitet
 DK-8270 Højbjerg
 markmsk@cas.au.

